

XORAZMIY ASARLARINING INSON HAYOTIDAGI O'RNI

Raximov A. K

Geografiya fanlari doktori (PhD)

Urganch davlat universiteti, Urganch shahri

Boltayev Boltaboy Qo'chqarboyevich

Geografiya (O'rganish obyekti bo'yicha)

2-kurs 212-guruh magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada insoniyat sivilizatsiyasida, ilm-fan taraqqiyotida ulkan hissa qo'shgan olim al-Xorazmiy asarlarining inson hayotidagi o'rni haqida ma'lumotlar berilgan.*

Kalit so'zlar: *tarix, meros, ilm, donishmandlik uyi, Musulmon renessansi, algoritm, algebra,*

Insoniyat sivilizatsiyasida, ilm-fan taraqqiyotida ulkan hissa qo'shgan olim al-Xorazmiydir. U kishining to'liq ismi Abu Ja'far (Abu Abdulloh) Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy (783, Xiva — 850, Bag'dod) — Markaziy Osiyolik buyuk matematik, astronom, geograf, fan tarixidagi ilk qomusiy olimlardan. 819 y.da Bag'dodni egallagan al-Ma'mun turkistonlik olimlardan Xorazmiy, Ahmad al-Farg'oniy, Habash al-Hosib Marvaziy, Abul Abbos Javhariy va boshqalarni o'zi bilan olib ketib, o'ziga xos ilmiy jamoa tashkil etgan. Bu jamoa fan tarixidagi dastlabki rosmata akademiya deb qaraladigan ilmiy mu-assasa — «Bayt ul-hikmat» («Donishmandlik uyi») ning o'zagini tashkil etgan. Bu akademiya Xorazmiy yetakchi olim va ilmiy rahbar bo'lgan. Xorazmiyning bizgacha o'ntacha asari to'liq, qisman yoki ayrim parchalar tarzida yetib kelgan. Shu asarlarning o'ziyiq ko'rsatadiki, Xorazmiy insoniyat sivilizatsiyasiga buyuk hissa qo'shgan olimdir. Amerikalik fan tarixchisi Jorj Sarton Xorazmiyning «O'z zamonasining eng buyuk matematigi, agar barcha holatlar e'tiborga olinsa, barcha zamonlarning eng buyuk matematiklaridan biri», deb baholagan. Bunday baho Xorazmiyning matematika tarixida tutgan bekiyos o'rni tufaylidir. Fan tarixchisi Adam Mets iborasi bilan «Musulmon renessansi» deb atalgan fan tarixidagi bu hodisa birinchi navbatda Xorazmiy nomi va ilmiy jasorati bilan bog'liq. Xorazmiy algebra faniga asos solgani, bu fan atamasi uning «Kitob muxtasar min hisob al-jabr val-muqobala» («Al-jabr val-muqobala hisobi haqida qisqacha kitob») asari nomidan kelib chiqqani yaxshi ma'lum. Xorazmiyning bu asari 12-asrning boshlarida Seviliyalik Robert Chester tomonidan lotinchaga tarjima qilingan, nomi qisqarib «algebra» (fransuz, ingliz tillarida), «algebra» (nemis, rus tillarida) deb atala boshlagan va fan nomiga aylanib ketgan. Bir necha asrlar Yevropa ilm dargohlarida asosiy darslik hisoblanib kelingan. O'nlik pozitsion hisoblash sistemasi Yevropaga tarqalishiga sabab bo'ldi. Uning nomi fanda "al-Xorazmiy" — algoritm shaklida fanda abadiy o'rnashib qoldi.

Xorazmiyning fan taraqqiyotida chuqur iz qoldirgan yana bir asari «Zij»dir. U nazariy astronomiya va astronomik jadvallardan iborat bo'lib, arabcha qo'lyozmalari saklanmagan, Masla-ma al-Majritiy (10-a.) tomonidan qayta ishlangan variantning lotinchaga va yahudiychaga tarjimalari yetib kelgan. Xorazmiy «Zij»i ham astronomiya va trigonometriyaning keyingi taraqqiyotida namuna vazifasini o'tagan. Xorazmiy yunon olimi Ptolemeydan keyin yashagan buyuk geograflaridan birinchisi sanaladi. Uning «Surat al-Arz» asari (boshqa nomi «Al-Xorazm geografiyasi», to'liq nomi Ptolemey taklif etgan «Geografiya» kitobidan Abu Ja'far Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy taskin etgan Yer surati — shaharlar, tog'lar, dengizlar, orollar va daryolar kitobi») fan tarixidagi muhim manbalardan biridir. Xorazmiy. geografiya tarixida birinchi marta Tinch okeanini tilga oladi. U o'zi yashagan joylardan juda uzoqdagi boshqa obyektlar: Atlantika va Hind okeanlaridagi orollar, jumladan, Buyuk Britaniya, Irlandiya, Sarandib (Shri Lanka) joylashuvini to'g'ri tasvirlaydi. Kitobda tasvirlangan xaritalar xaritagrafiya tarixida muhim o'rin tutadi. Bu kitob 12-asrdayok, lotin tiliga tarjima qilingan va geografiya fani rivojlanishiga katta hissa qo'shgan. Xorazmiyning «Kitob at-tarix» (Xorazmiy «Tarix»)i asarida Muhammad (as) hayoti bilan bog'liq sanalar, islom tarixidagi muhorabalar, Quyosh tutilishlari, 713 yil 10 martda Antioxiya shahrida yuz bergan dahshatli zilzila, xalifalikdagi siyosiy hodisalar qayd etilgan. Afsuski, bu asar bizgacha yetib kelmagan. Lekin undan olingan ko'chirmalar juda ko'p tarixnavis olimlar (Beruniy, Yoqut Rumi, Ya'qubiy, Elias Bar Shinoyi, Hamza Isfahoniy, at-Tabariy, al-Mas'udiy va b.) kitoblarida uchraydi. Bundan ko'rinadiki, Xorazmiyning «Tarix»i o'z davrida mashhur bo'lgan va keng tarqalgan. Asar usha davrning boshqa tarixchilar yozgan kitoblaridan voqealarni aniq qayd etilishi bilan ajralib turadi.

Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov "Yuksak ma'naviyat yengimas kuch" asarida quyidagi fikrni bildiradi: "Muhammad Muso Xorazmiyning o'nlik sanoq sistemasini, algoritm va algebra tushunchalarini dunyoda birinchi bo'lib ilm-fan sohasiga joriy etgani va shu asosda aniq fanlar rivoji uchun o'z vaqtida mustahkam asos yaratgani umuminsoniy taraqqiyot rivojida qanday katta ahamiyatga ega bo'lganini barchamiz yaxshi bilamiz. Bugungi kunda odamzotning ilm-fan va zamonaviy texnologiyalar borasida erishayotgan ulkan yutuqlarini ko'z oldimizga keltirar ekanmiz, beixtiyor ana shu buyuk bobomiz misolida bunday yuksak marralarga erishishda o'zbek xalqining ham munosib hissasi borligidan qalbimiz iftixorga to'ladi"

Yuqorida Al-Xorazmiy haqidagi ma'lumotlarni to'plash mobaynida uning geografiya fani bilan boshqa fanlar uyg'unligidagi asarlarining mazmunini ham tahlil qilib chiqishga harakat qildim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy. Tanlangan asarlar. Toshkent, "Fan", 1983, 78-bet.

2. А. П. Юшкевич. Арифметический трактат Мухаммеда ибн Муса ал-Хорезми. Трудн института истории естествознания и техники, АН СССР, вып. 1, М., 1964.

3. А. П. Юшкевич. История математики в среднее века. М., 1961.

4. Мухаммед ал-Хорезми. Математические трактатн. Т., 1964.

5. Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy. Tanlangan asarlar. Т., "Fan", 1983.

6. В. В. Бартольд. Введение к изданию Худуд Ал-адам. Сочинение: т. VIII, М., 1973, стр. 504–545.